

absolut passende omfang (alt for ofte ser man noteoverlæssede afhandling), medens henvisningerne er placeret løbende i teksten. Vi er m.a.o. vidne til et passende blanding – men en konsekvent sådan – af en tysk og en anglosaksisk tradition.

Kildefortegnelsen er ligeledes præget af akribi. Det må anføres, at det anvendte kildemateriale er stort og varieret. Idvall udviser en imponerende belæsthed, ikke kun i henseende til teori, men også i henseende til arkivmateriale, der omfatter studier i både de landsdækkende arkiver, beroende i Stockholm, herunder også Rigsarkivet samt andre mindre prestigefyldte, men nok som kreativitetskrævende arkiver og lokale arkiver, mestendels beroende i Lund, men også i Landskrona og Malmø. Researcharbejdet er med andre ord stort og nuanceret – dokumentationen er omhyggelig. Den præsenteres med analytisk konsekvens til slut i afhandlingen.

Selve struktureringen er ligeledes båret af omtanke og omhu. Markus Idvall udviser – stort set – en glimrende evne til at kunne disponere et stort materiale og udviser det fornødne overblik over sit emne til, at man også på dette felt er klart tilfredsstillet i akademisk henseende. Sammenfattende: selve det videnskabelige apparat er i orden og er endda mere i orden end man ofte ser.

Afhandlingen er kendetegnet af et stort og omfattende research-arbejde og en solid kildeanvendelse. Den er domineret af fremstillingsmæssig omhu – og lettilgængelighed. Afhandlingen er velskrevet og skrevet i et ukrullet sprog, som normalt er et vidnesbyrd om, at skribenten er så meget “over” sit stof, at han ikke behøver at dække sig bag modiske mantraer og godt-købssnak a la tidsånd. Indholdsmæssigt er grebet djævt og originalt. Selvstændigheden er udtalt. Med blikket på kortet som fortolkningsinstans som både undersøgelsesfelt og forståelsesramme har Idvall leveret et originalt bidrag til den svenske regionsforskning, der vidner om videnskabelig nytænkning. Via udnyttelsen af hastigheden, farten og bevægeligheden som kendetegnende for essensen i den etiske – og moralske – forståelse af politikernes opfattelse af regionen, har vi fået et perspektivrigt bidrag til regionsforskningen. Markus Idvall er skarpsindig i sit syn på hastighed og ønsket om tidsbesparelse som hovedbestanddelen i en senmoderne bestemmelse af, hvad vilkårene for regionstækning er.

Og så venter vi kun på det store trafikkaos i København...

Niels Kayser Nielsen, Aarhus

Inger Hammar: *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900.* Carlssons, Stockholm 1999. 318 s. ISBN 91-7203-884-5.

”Hvad som från en sida betraktas som framsteg, blir ur en annan synpunkt tillbakaskridande, hvad som för den ene ter sig som revolution, blir för den andre reaktion. Detta är inte minst fallet på qvinnofrågans område, särskildt i närvarande tid” (s. 210).

Detta utdrag ur ett citat från Inger Hammars avhandling *Emancipation och religion* får illustrera kvinnorörelsens tidiga historia där olika intentioner och viljor har konfronterats med varandra. Citatet är hämtat från en artikel i tidskriften *Dagny* från år 1887. En av kvinnorörelsens frontfigurer, Sophie Adlersparre (även Leijonhufvud, sign. Esselde), önskade klargöra och bena upp de olika positionerna mellan ”qvinnofrågans” olika aktörer. Hon gör det i samband med den pågående debatten rörande sedlighetsfrågan – den stora stötstenen kvinnorna hade att förhålla sig till under perioden ca 1880–1895. Citatet kastar ljus på oenigheter och kontroverser som kvinnorörelsens pionjärer var tvungna att hantera då de drev kampen för att kunna utvidga kvinnornas verksamhetsområden. Skiljaktigheterna framkom inledningsvis i debatter förda med kyrkans företrädare men efterhand också inom de egna leden. Oavsett mellan vilka debatterna fördes har de stora skiljelinjerna gällt på vilket sätt – och med vilka medel – förändringarna skulle åstadkommas. Vilka var det som hade – eller tog sig rätten – att avgöra detta?

Hammar är historiker men de teologiska perspektiven ges ett stort utrymme. I tidigare forskning har tonvikt lagts på att belysa de kvinnliga emancipationspionjärernas kamp för utrymme i offentligheten utifrån de ekonomiska och politiska faktorernas betydelse. Hammar vill med sin avhandling nyansera denna, som hon menar, alltför sekulariserade bild genom att visa på kvinnornas förankring i en religiös kontext. Det övergripande syftet är ”att påvisa sambandet mellan emancipation och religion genom att synliggöra den emancipationsideologi som i ett initialskede låg till grund för den svenska kvinnofrigörelsekampen” (s. 18).

Det empiriska materialet är omfattande. För att spåra den ideologi som kvinnorna var en del av har Hammar granskat *Tidskrift för hemmet*, 1859–1885 och *Dagny*, 1886–1900 – vilket också är den tidsperiod som denna avhandling i ämnet historia omfattar. Tidskriftsartiklar-

na kontrasteras mot 1800-talsutgåvor av Luthers skrifter, som synliggör de religiösa ramarna för kvinnornas reformverksamhet, samt periodens riksdags- och kyrkomötesprotokoll. Det sistnämnda materialet åskådliggör hur den svenska kyrkans företrädare förhöll sig till kvinnlig emancipation. Kontrasteringen gör hon för att kunna analysera ”den debatt och dialog om kvinnans kallelse och plats i offentligheten som fördes mellan den lutherska kontextens företrädare och den svenska kvinnsakens pionjärer” (s. 18). Utgångspunkten för Hammar är att kvinnorna var förankrade i en kristen åskådning med liberala förtecken och det var utifrån denna de argumenterade med den svenska kyrkans företrädare. Avhandlingen lyfter fram aktörerna och belyser med citat argumenten som användes för att ge stöd åt de olika parternas ståndpunkter.

Avhandlingens uppläggning kan sägas innehålla två avdelningar. Inledningen samt kapitel 1 och 2 ger läsaren en presentation av de olika begrepp som är relevanta för avhandlingen och för förståelsen av kvinnornas begränsningar men även deras möjligheter. Från och med kapitel 3 görs tematiska nedslag i samtidens stora frågor – utbildning, äktenskap och sedlighet. Denna indelning blir även en kronologisk översikt av de stora frågorna under andra hälften av 1800-talet. Metodiskt strukturerar Hammar sin avhandling genom att presentera de lutherska företrädarnas argument för att sedan låta de frigörelsevänliga företrädarna gå i svaromål. Det stilistiska knepet koncentrerar och tydliggör argumenten i de olika debatter som förekom mellan parterna. Det synliggör också dialogen mellan parterna.

Under den period, 1859–1900, som står i fokus i avhandlingen, sker stora ekonomiska, politiska och sociala förändringar som får återverkningar för både kyrkans företrädare och för kvinnorna. Det kan förenklat sammanfattas som att kvinnorna agerade parallellt med att kyrkans makt ifrågasattes av samtidens debattörer med företrädesvis liberala intressen. Detta synliggjorde en splittring inom den svenska enhetskyrkan. I denna offentligt förda politiska diskussion blev kvinnorna en del – antingen som bricker i spelet eller genom egna aktioner. Samtidigt som de kunde dra fördel av dessa yttre omständigheter, ville kvinnorna inte frånga sin emancipationsideologi grundad i en kristen kontext, menar författaren. Kontexten innefattade dock inte självklart kvinnorna som en del av den offentligt förda diskussionen. Den ”problematiske offentligheten”/”*persona publica*”, ”människan som Guds avbild”/”*imago*

Dei”, ”Luthers könskonstruktion och människosyn” och den ”lutherska kallelseläran” var begrepp som de kvinnliga emancipationspionjärerna hade att förhålla sig till. Hammar illustrerar detta utifrån de olika debatterna förda mellan den lutherska kontextens företrädare samt *Tidskrift för hemmet/Dagny* och Sophie Adlersparre. Dessa begrepp och aktörer får även fungera som utgångspunkt för mina reflektioner kring avhandlingen.

Grundproblemet för aktörerna i Hammars avhandling – framförallt kyrkligt förankrade män och kvinnliga emancipationspionjärer – var frågan om vilka som borde ha tillträde till offentligheten och i vilken omfattning. Det som för den ”offentlige mannen” under 1800-talet – dvs. *persona publica* – uppfattades som något respektabelt, var för kvinnorna kringgårdat med restriktioner och många gånger fördömanden. Kvinnans bestämelse var framförallt knuten till hemmet och den privata sfären. I takt med samhällsförändringarna under 1800-talet var detta inte längre praktiskt. Den demografiska utvecklingen hade, förenklat uttryckt, skapat problem som resulterade i ett överskott av ogifta och oförsörjda kvinnor. Det innebar att kvinnors krav för att utvidga sina verksamhetsområden, utanför den privata sfären, aktualiserades. Med jämna mellanrum blossade debatter upp rörande utökade möjligheter för kvinnor – t.ex. utbildning och nya försörjningsområden. Som nämnts ovan har Hammar utgått ifrån debatter förda i kristna kontexter – prästeståndet och på kyrkomöten. Det var i dessa fora frågorna ställdes på sin spets. I de övriga stånden uttrycktes inte samma motstånd mot utökade verksamhetsområden för kvinnor, rapporterar Hammar. Dessutom konstaterar hon att det var oron för sedligheten som låg bakom diskussionerna mellan företrädare för olika åsiktsriktningar inom prästeståndet. Detta i sin tur menar författaren ”pekar på att offentlighetsbegreppet ägde en könsladning” (s. 16).

Det var utifrån denna könsladning svårigheterna tydliggjordes i debatten. Till skillnad från tidigare forskare hittar författaren inga belägg i sitt material för att den könskomplementaritet, som låg som grund för denna könsladning, skulle härröra från Rousseau eller romantiken. Bakgrunden var istället, menar hon, den könskonstruktion som hade sin upprinnelse i den kristna människosynen – som i sin tur emanerade ur skapelseberättelsen. Denna lämnar, enligt Hammar, i sig utrymme för olika tolkningar. Som stöd för denna uppfattning refererar hon till Första Mosebokens första kapitel där det står att Gud skapade människorna ”sigh til ett beläte, til Guds beläte skapade han honom, Man

och Qwinno skapade han them” (s. 21). Var både kvinna och man Guds avbild/*imago Dei* blir den följdfråga författaren ställer? I Första Mosebokens andra kapitel kompliceras bilden genom berättelsen om hur Gud skapade kvinnan genom att ta ett revben från mannen. Detta – tillsammans med den i sammanhanget lika betydelsefulla berättelsen om att kvinnan var den som förledde Adam att vara ohörsam mot Gud – gav legitimitet åt subordinationstanken. Enligt skapelsemyten var underordningen med andra ord given och kvinnan sågs därmed som ett bihang till mannen och som en syndfull fresterska.

Det första kapitlets beskrivning av ”människan” som Guds avbild blev, enligt Hammar, därför viktig att lyfta fram för de kvinnor som kämpade för frigörelse samtidigt som de agerade inom en kristen tradition. På samma gång tonades bilden av kvinnan som könsvarsel ner. Det skall inte tolkas som att kvinnorna förordade ett likhetsperspektiv och enbart argumenterade utifrån detta. Att förneka komplementariteten skulle ju vara detsamma som att angripa en av Gud i skapelsen given könsordning. I denna kristna kontext, menar författaren att svårigheterna med begreppsparet särart/likhet uppenbaras. ”Det skulle inte fånga den komplexitet som det empiriska materialet ger uttryck för”, skriver hon (s. 41). Resultatet blir ett situationsbetingat användande av båda begreppen – ibland betonas det specifikt ”kvinnliga” ibland betonas det ”mänskliga”. Som läsare uppstår frågan om detta var en medveten strategi från kvinnornas sida? Hammar tar avstånd från den tolkningen. Allt strategiskt tänkande skulle stå i strid mot kallelselärans uppmaning att inte agera utifrån egen vinning, menar hon. Frågan kvarstår om inte denna inrymmer möjligheten att vara strateg om syftet är att tjäna sin medmänniska?

Kristendomens grundtexter har genom århundraden varit utsatta för omtolkningar. Under 1800-talet kommer många nytolkningar av Luthers skrifter. Det fanns en ambition att göra Luther tillgänglig och läsbar. Detta synliggör, enligt Hammar att kyrkan kände behov av att lyfta fram väsentliga värdestrukturer i en tid då kyrkans ställning var ifrågasatt på många håll. Skulle inte en ytterligare förklaring kunna vara att läskunnigheten ökade vid denna tid, som en följd av folkskolans införande, vilket i sin tur genererade en ny och ovan läsekrets?

Luther och reformationen blir föremål för uppmärksamhet också bland kvinnorna då de önskar om-/nytolka kvinnans skapelsegivna underordning. Hammar stäl-

ler framförallt Luthers kallelselära i centrum. Hon menar att till skillnad mot påvekyrkans ”högre” kallelsegärning, oftast utövad i kloster, förankrades den lutherska kallelsen i vardagslivet; i arbete, föräldraansvar och hemliv. Utifrån detta betraktades därför rollen som far eller mor, man eller hustru som ett kall. Kvinnans kallelsegärning förlade Luther till hushållsståndet och hennes möjligheter att utöva inflytande skedde via mannen. Hur skulle kvinnorna, utifrån detta, kunna hävda att de skulle agera utanför den i skapelsen tilldelade rollen/kallet undrar författaren? Det gällde att hitta nya tolkningar och förklaringar som nyanserade denna fastlagda inställning. Hammar menar att det var genom att anta rollen som *språkrör* som kvinnorna skulle kunna framträda öppet och i offentliga sammanhang. Det var också av stor vikt för kvinnorna att inte uppträda med anspråk på att vinna ära för egen del i rollen som språkrör. Det var alltså genom små glidningar som de lyckades förena sin kristna verklighetsuppfattning med önskan om att göra sig hörda i den offentliga debatten.

Trots samtidens ifrågasättande av kyrkans ställning och omtolkningar av grundtexterna hade kvinnorna inte helt lätt att få gehör för sina krav. De tidiga pionjärerna mötte starkt motstånd då de kämpade för att utvidga kvinnors verksamhetsområden utanför hemmet. Hammar visar hur ortodoxa företrädare inom prästeståndet hänvisade till Första Mosebokens andra kapitel med dess otvetydiga tolkning av kvinnans underordning. Kallelsen som maka och mor var enligt dem rumsligt förankrad i den privata sfären. Allt annat var av ondo. Eller utslag av en ”viss liberal teori” (s. 12). Det som åsyftades var de kulturradikala och liberala opinionsbildare som i upplysningens kölvatten ville förändra den politiska maktbalansen och därmed undergräva kyrkans – och de övriga ståndens – inflytande. Debatterna blottade också samtidens oenighet inom den svenska enhetskyrkan. Författaren visar hur hon i sitt empiriska material ser tecken på att det under den undersökta perioden pågick en maktkamp på det teologiska fältet. Kampen stod mellan liberala och ortodoxa grupperingar. Målet för dessa manliga aktörer, enligt henne, var att få tolkningsföreträdare för den egna övertygelsen om lärans rätta tydning. Det var i denna teologiska konflikt som kvinnorna agerade då de ställde sina krav på emancipation. Konflikten innebar för dem både begränsningar och möjligheter. Begränsningarna låg i att de ortodoxa företrädarna såg kvinnorna som ett hot i den allmänna kritiken mot kyrkan. Kvinnornas möjligheter kan sägas vara att de kunde

alliera sig med den liberala falangen. Eftersom kvinnorna endast hade indirekt tillgång till det teologiska fältet såg de en möjlighet i att män med maktposition i samhället bistod dem. Kvinnorna sökte därför stöd hos de liberala teologerna vilka i många fall också stöttade dem. Var det också ett skäl att inte gå så radikalt fram att den plattformen riskerade att gå förlorad?

Det var de liberala företrädarnas uttalanden i debatten som *Tidskrift för hemmet/Dagny* valde att referera till och föra en dialog med. Tidskriften var det organ kvinnorna inledningsvis hade för sin emancipationskamp. Det var utifrån denna plattform de agerade som *språkrör*. I avhandlingens kapitel 3 ”Med intellektuell frigörelse i fokus ca 1860–1870”, kapitel 4 ”Det hotade emancipationsprojektet ca 1870–1880” samt kapitel 5 ”Med sedligheten i fokus ca 1880–1895” åskådliggör Hammar hur dialogen och debatten formulerades utifrån samtidens stora kvinnofrågor utbildning, äktenskap och sedlighet. Det avslutande kapitlet lyfter fram de nya aktörerna i kvinnorörelsen – inklusive Sophie Adlersparres arvtagare. De här kapitlen blir en exposé över cirka fem decenniers historia över kvinnorörelsens formering och konstituering. Frontfiguren för *Tidskrift för hemmet/Dagny* var, som nämnts ovan, Sophie Adlersparre och det är egentligen hennes agerande vi får följa i avhandlingen. Hon blir efterhand den tongivande inom kvinnorörelsen och hennes åsikter får återverkan på dess utveckling. Hennes tillsynes oinskränkta makt över tidskriften – och därmed det ”offentliga samtal” kvinnorna genom denna blir en del av – blir tydlig i samband med reaktionen på novellen ”Pyrrhussegrar”. I tidskriften *Framåt*, 1886, publicerades en novell om en ung, döende flicka och hennes beklaganden över att ej ha bejakat sin sexualitet. Detta sågs som ett hot mot sedligheten vilket fick Adlersparre att agera. Hon reagerade mot skildringen av en sexualitet fristående från reproduktionen och därmed faran i att beskriva kvinnor utifrån kön. Detta skulle kunna riskera bilden av kvinnan – i likhet med mannen – som Guds avbild. Adlersparres aktion ledde till nedläggning av *Framåt* och landsflykt för redaktören. Det säger en del om hennes inflytande men kanske även om hennes självbild som språkrör för hela kvinnorörelsen. Händelsen ledde samtidigt till reaktioner som visade att hennes makt inte längre var oantastlig. Förändringar inom de egna leden blev alltmer tydliga och högljudda. Var det detta som fick Sophie Adlersparre att formulera det inledande citatet?

Emancipation och religion är en mångfacetterad

avhandling som det är svårt att ge en samlad och rättvis bild av. Den är intressant – empiriskt gedigen och välskriven. Hammar har valt att utgå ifrån den offentligt förda debatten för att synliggöra sambandet mellan emancipation och religion. Hon visar hur kvinnorna använde en kristen retorik då de bemötte kyrkans ortodoxa företrädare offentligt och läsaren uppmärksammas på omfattningen av referenser till skapelsemyter och kallelseläran. Allt sammantaget styrker det Hammars hypotes om kvinnornas kristna emancipationsideologi. I sin kamp för kvinnlig frigörelse tog de hjälp av Bibeln/Luther – med stöd i om-/nytolkningar av texterna – för att kunna agera offentligt i sina reformsträvanden.

Den konsekventa fokuseringen på just religionens roll för den kvinnliga emancipationen i dess inledningsfas är i linje med det formulerade syftet och därför en styrka. Samtidigt ger det snäva perspektivet upphov till många frågor. Finns det en risk att kvinnorörelsen blir mer religiös än den var genom den konsekventa fokuseringen på debatter förda i prästeståndet och Sophie Adlersparres svar på dessa? Hur såg den övriga debatten ut? Vem var Sophie Adlersparre som person? Hur representativ var hon egentligen för pionjärerna under andra hälften av 1800-talet? Jag undrar också varför kritiken mot tidigare svensk kvinnoforskning, som Inger Hammar menar varit ”religionsblind”, på sina ställen antar en polemisk karaktär. Behövs det? Kunde det inte varit givande att istället använda tidigare forskning som avstamp för att presentera ett nytt perspektiv?

De många frågor avhandlingen ställer kan också ses som en styrka. Den lämnar mig inte oberörd utan stimulerar till reflektioner i nya banor. Det understryker också avhandlingens aktualitet. Under läsningen upptäcker jag många paralleller med dagens situation för kyrkan och dess roll i samhället. Nämnas kan den nya Bibelöversättningen som kommit under hösten 1999, vilken öppnar för ny-/omtolkningar av texterna. I en artikel av Jackie Jakubowski i *Dagens Nyheter* (5/2 2000) aktualiseras återigen förskjutningar i den traditionella könskonstruktionen utifrån de ovan nämnda kapitlen i skapelseberättelsen. Vi ser också hur ”nya” intressegrupper med förankring i en kristen/luthersk kontext göra sig hörda i ett offentligt samtal. Jag tänker då framförallt på homosexuella prästers krav att få erkänna sin relation och öppet leva tillsammans. Deras krav utmanar både ”ortodoxa och liberala” företrädare i den offentliga debatten. Det är intressant att se hur

samma kristna urkunder, som användes i kvinnoemancipationens initialske under andra hälften av 1800-talet, åter aktualiseras. Ännu en gång fungerar samma grundtexter dels som rättesnöre, dels som stöd för två vitt skilda ståndpunkter – dvs. såväl för konservativa som liberala företrädare.

Kerstin Lökken, Göteborg

Herman Bengtsson: *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning*. Kungliga Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 1999. 317 s., ill. English summary. ISBN 91-7402-297-0.

Under de senaste decennierna har en våg av forskning om aristokratisk kultur sett dagens ljus vid universitet i hela västvärlden – allt från analyser av bysantinska hovritualer till tolkningar av adligt beteende i 1600-talets Sverige. En icke ringa del av denna forskning har berört höviska ideal under medeltiden, med fokus på England, Tyskland och Frankrike. Nu har det blivit dags för våra egna förfäder att granskas ur denna synvinkel. I Herman Bengtssons avhandling *Den höviska kulturen i Norden: En konsthistorisk undersökning* studeras adliga miljöer i Sverige, Norge och Danmark från 1100-talets mitt till 1520.

Undersökningens primära källmaterial består av de lämningar som ännu återstår från de övre samhällsskiktens verksamhet: slott, borgar, skulpturer, väggmålningar, gravmonument, sigill, textilier, elfenbensföremål och saker av ädelmetall. Inte sällan rör det sig om import från våra rikare grannländer på andra sidan Östersjön och Nordsjön. Därtill kommer en mängd vittnesbörd från skriftliga källor – furstespeglar, krönikor, inventarieförteckningar, testamenten och annan litteratur. Det rör sig inte om så värst många nyheter, vare sig beträffande de texter eller de föremål och avbildningar som analyseras. Den som kan sin medeltid har sett det mesta förut, något Bengtsson är väl medveten om. Hans poäng är snarast att materialet aldrig har granskats på det här sättet, att texter, bilder och föremål inte jämförts med varandra ur detta perspektiv.

Herman Bengtsson menar att de högsta skikten i det nordiska medeltidssamhället verkligen utvecklade en

västeuropeisk hövisk kultur med typiska inslag som falkjakt, riddardiktning, musik och dans. I nyuppförda borgar och palats lät de adliga byggherrarna skapa dekorativt utsmyckade salar och bostadsrum. Litteratur och konst gynnades. Naturligtvis kunde inte de nordiska hoven och stormännen tävla med sina samtida i England och på kontinenten; därtill var de för fattiga. Men de gjorde så gott de kunde för att hänga med i det aristokratiska modets växlingar.

Kontakterna med utländska hov var viktiga för förmedlingen av kulturella impulser norrut, och följaktligen får dessa relationer stor betydelse hos Bengtsson. Genom dylika kontakter började hövisk kultur sippra in hos nordiska stormannaätter under 1100-talet, men den stora receptionen ägde rum först under nästföljande sekel (torneringar, kröningar, riddarslag osv.). Bengtsson gör även en poäng av att det samtidigt med dessa kulturella lån dök upp en bitande, moraliserande hovkritik, främst hos Saxo Grammaticus – exempelvis skildringen av Sven Grathes hov, i vilket den danske kungen sökte imitera sina tysk-romerska förebilder – och Heliga Birgitta. I kyrklig konst och litteratur förkastades ett levnadssätt som i alltför stor utsträckning fogade sig efter de nya profana idealen.

Forskningsmässigt sett är Bengtssons avhandling habil om än traditionell; han följer den hävdvunna modellen för vetenskapliga undersökningar utan att trampa snett särskilt ofta. Fokus ligger på empiri, medan de teoretiska resonemangen lyser med sin frånvaro. Att, som Bengtsson gör, kalla undersökningen ”konsthistorisk” är egentligen missvisande – en bättre term hade varit ”kulturhistorisk”, eftersom den sveper över betydligt mer än konst.

Det främsta värdet hos Bengtssons bok ligger i dess karaktär av komparativ faktasamling. Genom systematiken i empirin blir man som läsare övertygad om att fler aspekter av hövisk kultur existerade hos den nordiska medeltidsadeln än man tidigare antagit. Vad jag personligen saknar mest är en analys av synen på den höviska kulturen i de nordiska länderna *efter* medeltidens slut: skilde sig nordbornas bild av riddartiden från övriga européers? Hur relaterades bilden av riddaren till bilden av vikingen? Bengtsson är medveten om dessa frågor och berör dem här och där, men någon egentlig forskning utförs inte.

Dick Harrison, Linköping